

Rácz János, *A magyar nyelv halnevei*

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 205. sz. Budapest, 1996. 212 lap

Aki a magyar népies halászat kutatástörténetét összefoglalja, kötelező penzumként szokta ismételtetni az etnográfia végérvényesen önálló diszciplínává fejlesztő HERMAN OTTÓÉVAL és JANKÓ JÁNOSÉVAL együtt a nyelvtörténész-etimológus MUNKÁCSI BERNÁT kezdeményező érdekeit (ha tudja is, hogy elavultak a szófejtései). Mivel minden etnográfus számon tartja a néprajznak és a nyelvtörténetnek a magyar őstörténethez való közös hozzájárulás igényével fogalmazott, a halászati szókincsből és „ősi” eszközkészletből leszűrt, egymást erősítőnek gondolt akkori, de a halászatról mint „ösfoglalkozásról” gondolkodásunkat máig befolyásoló érvrendszerét, aligha szorul bővebb magyarázatra, hogy ez esetben miért is érzi magát „illetékesnek” a véleményformálásra a magyar halneveket egybegyűjtő és értelmező „szakszótár” — a nyelvtörténeti utalások ellenére mégiscsak lexikológiai munka — etnográfus olvasója.

Azért elsősorban, mert nem értek — a bevezető mondat kifejezi: nem érthetek — egyet a szerzővel abban, ahogyan ezt a kutatástörténeti háttérrel kezeli. RÁ CZ JÁNOS a halnevek összegyűjtésének, etimológiai vizsgálatának fontosságát — azaz: könyve „hézagpótló” voltát — a tudománytörténeti értelmezésre, magyarázatra érdemes előzmények indokolhatatlan és igazságtalan elhallgatásával-lekicsinyelésével szeretné elfogadtatni gyanútlan olvasójával. Aligha minősül az én etnográfusi elfogultságomnak, ha azt hangsúlyozom: elvárható lenne, hogy — ha a néprajzi módszerű halászat kutatás minden figyelemre méltó eredménye nem is — legalább (a bibliográfiailag amúgy számon tartott) HERMANN OTTÓ neve és „A magyar halászat könyve” megemlítsék a bevezetőben. Hiszen az eszközök rendszerezésén, a halászélelmód bemutatásán túl a halászati szókincs „mesterszótárrá” szerkesztésében is, a „népi” halnevek teljességre törekvő összegyűjtésében s a latin meg a magyar rendszertani elnevezésekkel való egyeztetésében is elévülhetetlen, mert úttörő érdemeket szerzett e klasszikusként tisztelt polihisztor. Nem említi azonban tudománytörténeti jelentőségéhez mérten, inkább elmarasztaltatik — a „rossz etimológiák” által félrevezetett tévelygőként — MUNKÁCSI BERNÁT, az „urali nyelvek régi halneveinek” 1935-ben kismonográfia

terjedelmű tanulmányt szentelő N. SEBESTYÉN IRÉN vagy az 1963-ban a halászati szókincs (valós vagy vélt) szláv elemeit hangsúlyozó MOÓR ELEMÉR is! Szó sincs persze szakirodalmi tájékozatlanságról, ismerethiányról. Arról csupán, hogy a halászat, a halnevek iránt megnyilvánuló folyamatos néprajzi és nyelvtörténeti érdeklődés könyvtárnyi terjedelmű bizonyítékainak bármennyire futó említése után nem lenne illendő megfogalmaznia a szerzőnek ilyen, a maga „újnak” beállított eredményeit kellett mondatokat: „...a halászat művelődési köre az anyagi műveltség igen fontos, messzi időkre visszanyúló része, amely új, teljesebb anyagra támaszkodó feldolgozást kíván. E téren tudománytörténeti előzményekről alig lehet beszélni”; „A halnevek eredetvizsgálata a magyar szófejtés mostohán kezelt, nagyrészt feldolgozatlanul maradt területe.” Valóban új etimológiát persze az eddigi eredmények ennyire szélsőséges lekicsinylése ellenére is eléggé keveset találni a könyvben. Vagy elfogadja Ráczt a TESz. szófejtését, vagy részletesebb indoklás nélkül valószínűtlennek minősíti az eddigi (valóban: csak ötletértékű) szöveggyűjtéseket, vagy szomszéd nyelvi s német, francia stb. adatokat sorol a tükörfordítás, illetve a másutt is hasonló nyelvi logika igazolására. A szófejtések szakszerűségét megítélni nem tudó etnográfus ennél részletesebben nem tud s nem akar belemerülni az értékelésbe.

És azért is érezhetek némi illetékességet — ez is természetes —, mert a halászokkal való rendszeres találkozásaim és a halászati-horgászati szakirodalom több évtizedes tanulmányozása közben — akarva-akaratlanul — megismerkedtem a halnevekkel. Azt remélem tehát, hogy néhány adalékkal kiegészíthetem, korrigálhatom az „adatárát”, mely (a hasonló szakszótárakra egyébként is jellemző módon) döntően szótárakra és szójegyzékekre épült. Ezt az adatgyűjtési módot látom igazán jellemzőnek, noha Ráczt János a maga számára követelményként megfogalmazta, hogy a „népi elnevezések [...] sokasága sajnos a szótárak, szógyűjtemények anyagában csak kis részben lelhető föl; néprajzi munkákból, szépirodalmi művekből kell a kimentésüket elvégezni”. A figyelmen kívül hagyott „néprajzi munkák” felsorolása szétfeszítené e recenzió kereteit, szépirodalmi műre pedig jószerével egyetlen hivatkozást sem találhatni, a kinyilvánított igény és a követett gyakorlat tehát aligha volt szinkronban. Ez esetben a „szójegyzék” fogalmába bizvást beleérthetjük a szerző által hivatkozott ichtyológiai szakirodalom hálnév- (ezzel együtt „népi név”) közléseit is. A múlt század óta általános gyakorlat ugyanis, hogy a halfajok tudományos vagy praktikus ismertetése — a szakkönyvekben és a halász, a horgász szaklapokban egyaránt — nemcsak a latin és a magyar rendszertani nevet, hanem a „népi halnevek” felsorolását is tartalmazza. Ráczt igyekezett kiaknázni az ilyen forrásokat, ha nem is hivatkozik pl. a Halászat vagy a Magyar Horgász halfajokat ismertető és „népi” halneveket következetesen felsoroló közleményeire (szinte minden évtizedben jelent meg egy-egy ilyen cikksorozat). Csak azt hagyja homályban, hogy „az adatgyűjtésben ichtyológiai, zoológiai forrásmunkákra kellett támaszkodnom” megfogalmazása az ichtyológusok által elvégzett hálnévgyűjtések, illetve „tudományos név — népi név” egyeztetések eufemisztikus körülírása. Annak palástolása tehát, hogy nem szövegösszefüggésükben kereste meg az ichtyológusok, a halász-horgász szakírók által használt halneveket, hanem szójegyzékeikből merített.

Ha azt a szempontot is figyelembe vette volna adatgyűjtése során a szerző, hogy a halászok, a horgászok és a halász-horgász szakírók a halneveket milyen szövegösszefüggésben — azaz: milyen beszédhelyzetben, s ha írásban, milyen funkcióban — használták, illetve használják, a mindösszesen 510 szócikkének legalább felével kapcsolatban aligha fogalmazódna meg bennem a kétely: ha ez is hálnév, vajon miért nem hálnév a szócikkbe elrejtett megannyi alakváltozat; miért nem hálnév a horgászok által széltében használt, de még nem szótárzott, ezért figyelmen kívül hagyott számtalan metaforikus rámutatás, becézés? Vagy más tartalmú kételyt megfogalmazva: miért kell felvenni hálnév-szócikként azt a szótári adatot, mely valamikor — egyszer-kétszer s nyilván a gyűjtő hiányos felkészültségének, tökéletlen adatgyűjtési módszerének következményeként — rossz, hiányos, félrevezető jelentést rögzített; miért kell szócikké avatni nyilvánvaló tévedéseket, ha egyébként a szócikknek csak annyi a közölnivalója, hogy valaki, aki egyetlen egyszer valamelyik történeti forrásból erre a „hálnévre” következtetett, tévedett?

Az ilyen és hasonló olvasói kérdéseknek azonban — különösen ha a névtanban járatlan etnográfus fogalmazza — csak akkor van hitele, ha adataik igazolják a kétely jogosságát. Hadd idézzem tehát a vitathatónak gondolt szócikkeket (korántsem mindet, hiszen nem lektori jelentést fogalmazok!), hozzákapcsolván néhány, a vélekedésemet támogató adatot a magam cédulái alapján.

Ha elfogadom, hogy külön-külön halnév nemcsak a *márna* (*Barbus barbus*), hanem e faj apróbb egyedeinek a neveként a *marcihal*, *márnafiú*, *mártonka* is; nemcsak a *csuka* (*Esox Lucius*), hanem a *bugylihal* 'csuka(növendék)' is, okkal-joggal hiányolom a minden horgász által használt, s az apró — ki nem fogható — egyedekre alkalmazott *returharcsa*, *returmárna*, *returponty*, *retursüllő* vagy a *gyerekharcsa*, *kölyökharcza*, *kölyökbalin*, *kölyökmárna*, *nudli* 'méreten aluli harcsa', *bugylicsuka*, *bugylisüllő* „neveket”. Nem azt állítom természetesen, hogy az általam felsoroltak halnevek, csupán a kételyt fogalmazom meg a méretre utaló szavak, szókapcsolatok önálló szócikkeivel kapcsolatban. Nem tudom ugyanis felfedezni a következetességet. Hiszen például a fiatal, a kis méretű harcsa elnevezései — a *harcsakölyök*, *harcsapundra*, *harcsafityak*, *harcsafi*, *harcsapurdé*, *pumaharcsa* — nem önálló címszavak, a *harcsa* címszó részei!

A *körmöshal* — amint a szócikk egynémely adatának jelentéséből is kitetszik — a horgászok szóhasználatában (s a regionális köznyelv familiáris változatában) tréfásan-ironikusan a *béka* metaforája. Aligha fogadható el tehát olyan szócikk, mely a *süger* (*Perca fluviatilis*) szórványosan szótározott népi nevét és a békára utalás adatait, tehát a bizonyosan nem halneveket egybeömleszti.

Elhiszem a kiváló balatoni pontyhorgász VIGH JÓZSEFnek, mert néprajzi közlések is megerősítik, hogy egyes pontyfélék — nem fajok, csak változatok — balatoni népi neve a *napsugárponty*, illetve a *nádhegyiponty*, nem tekinthetem tehát „logikusnak” a *nádiponty* címszóhoz rendelt *nádhegyiponty* adatot. Vö.: „Fontos, hogy szélső is legyen, mert csak akkor láthatjuk, mozog-e már a »napsugár«-ponty. Az első ponty-falkák ilyenkor hagyják el a téli veremlőhelyet...”; „Először a fiatalabb korosztályok mozdulnak meg, az egy-két kiló közötti nagyságúak. Túlnyomórészt sudárpontyok vagy régi balatoni elnevezés szerint »nádhegyi«-pontyok” (Vizek, halak, emberek. Bp., 1981. 52, 54). Mellesleg a *sudárponty* sem önálló címszó; a *sugárponty* felbukkan ugyan a *sugárkeceg* népnyelvi adatai között (persze a címszó is népnyelvi adat, miért tehát az ilyen megkülönböztetés?), azt a látszatot sugallván, mintha a *sugár*, *sudár* 'sovány' jelző a karcsú egyedek megnevezésére több fajhoz hozzákapcsolódhatnék. Pedig a *sudárponty* nemcsak valamelyik nyelvjárásból, a horgásznyelvből is adatható: „...jó negyedóráig tartó fárasztás után, legnagyobb meglepetésemre 5 kg-os gyönyörű sudárpontyot szákoltam” (Horgász Kalauz '84: 85).

Nem értem, hogy miért önálló címszó, s miért 'kövicsík' jelentésben a csak Erdélyből adatható (és sejthetőleg a jelenkori román nyelvi hatást tükröző!) *gringyi*, melyet román kölcsönszónak, de végsősoron a német *Grindel*, *Gringel* 'fenékjáró küllő' halnévre visszavezethetőnek gondol a szerző, ha a magyar horgászok ismerik, használják a *grundli*, *grungli* 'fenékjáró küllő' halnevet. Vö.: „Termetes kárászok, grundlik, kisebb csukák, s néha egy-egy ponty volt a zsákmány” (Horgász Kalauz '84: 90); „Nálam az első hal egy csóró grungli volt, — piszkos lezserül kapott” (Horgász Kalauz '85: 5); [csalihalak felsorolásában] „...a fenékjáró küllő (grundli)...” (Nyári Horgász Magazin 1986: 18).

Lehetséges, hogy a *kőhal* néhány népnyelvi adata csupán egyszerű félreértés, pontatlan közlés. De ha valóban halnév volt is Zalában, az Ipoly mentén, a Balatonnál vagy a Szigetközben a *kőhal* (melynek a fenékjáró küllővel [*Gobio gobio*] azonosítása éppen ezeken a vidékeken feletébb kétséges), bizonyosan nem ugyanazt a halfajt jelölte, melyet a történeti források a XIV. század óta folyamatosan s majdnem kizárólag a hegyi patakokban előforduló *kövi hal*-ként neveznek meg.

A *halszűke* 'vágótok' jelentését néhány idézett adat támogatni látszik. A szócikk azonban 'apróhal, keszeg', illetve 'paptetű' jelentésű *halszűke*-adatokat is felsorol, nem tudható tehát, hogy az elnevezés népi „magyarázata” (ti.: „akkor jelenik meg, mikor szűken van a hal”) vajon mindhárom halfajra vonatkozik-e. Én persze legalább ennyire hiteles közlésnek fogadom el a mesterhorgász Hunyady Attila élményelbeszélésbe foglalt, s a felsoroltak egyikével sem azonos fajmegjelölő

lését. Egy Körös-vidéki öreg horgász mondja az írónak: „»Van vagy kéttucat *halszüköm*, ha kell«. Naná, hogy kellett. A *halszüknek* nevezett csalihal, a vágócsík, akkor még nem állt védelem alatt”. (Horgász Kalauz '86: 55).

Nem vitatom, hogy a *fehérhal* helyenként (de szórványosan és sejtetőleg a halászatban, hal-kereskedelemben járatlanok beszédében!) a „hal színére utaló elnevezés” is lehetett. Az 1514-től folyamatosan idézhető — a szócikkben gondosan összegyűjtött — történeti adatok egy része (alighanem többsége) azonban a keszegfélék összefoglaló megjelölésének látszik; olyan minőségjelzőnek, melybe a 'piacon kevésbé értékelt' jelentéshangulat is belesűrűsödik. Egy gyulai halkereskedő 1824-ben úgy egyezett meg a dobozi halászokkal, hogy a teljes zsákmányt „által veszi olly formán, hogy a fejr vagy száraztani való Hálnak mázsájáért 6 a fekete vagy eleven halért pedig 10 fto fog fizetni” (BML Doboz ir. Proth. 1823—1848. R. 59. 1824/18. db.). Ugyanez a jelentés tekinthető a mai horgásznyelvben is általánosnak (ugyanis — a történeti és néprajzi adatokból ez is tudható — annak idején csak a keszegféléket sózták és szárították napon): „[áprilisban] csak a keszegfélékre (fehérhalakra) horgászhatnak”; „[a gyermekhorgászok] csak keszegfélékre (fehérhalakra) horgászhatnak”. (Horgász Kalendárium 1992: 98).

Nem értem, hogy miért van *asszú hering* szócikk, ha csupán HERMAN OTTÓ „téves” történeti adatazonosítását igazítja benne helyre. HERMAN ugyanis ez esetben nem tévedett! Az *aszszu hereng* szóalaknál (néhány sorral alább közölte az *aszu hal* 'szárított hal' adatot is!) a *hering* szócikkre utalt, ahol a 16. századi latin nyelvi adatokat értelmezve így következtetett: „a füstölt hering tehát már ismeretes volt”. (A magyar halászat könyve. Bp., 1887. 771, 795).

Újra elolvastam HERMAN OTTÓ leírását a „látott halról” (nemcsak a Mesterszótár idézett szócikkét, az ilyen című fejezetet is!), de nem tudtam rájönni, hogy miből következtetett a szerző *látott hal* halnévre, s ennek 'garda (pelecus cultratus)' jelentésére. Talán nem dönthető el egyértelműen, hogy 'tihanyi halászok jellegzetes gardahalászati módszere', illetve 'az öböl feletti magaslatról meglátható haltömeg' értelemben használta HERMAN a jelzős szókapcsolatot. Az viszont biztos, hogy a *hegyenjáró* nem „halat” látott, hanem vízben mozgó sötét foltot, melyről ugyan minden tihanyi tudta: a gardák tömege, ám csak akkor lett belőle *garda*, amikor sikerült a hálót partra vontatni. (Vö.: A magyar halászat könyve. Bp., 1887. 433—9, 795, 809.)

Nem mindig egyértelmű, hogy a csukának alfajait, fajtaváltozatait vagy játékos-humoros becéző neveit rejti-e ez a feltűnően sok önálló szócikk: *józsefi csuka, kacsafejes csuka, krokodilcsuka, márciusi csuka, Mátyáscsuka, mezzei csuka, pöttöscsuka, tigriscsuka, zödcsuka, zsidókrokodil*. Abban viszont biztos vagyok, hogy nagyobb részük a horgászok által használt afféle kvázi-halnév. Az ilyen „névadás” — tkp. tréfálkozó metaforikus ráutalás — érzelmi-hangulati háttérét a kiváló horgászszakíró, VIGH JÓZSEF így fogalmazta meg: „Érdekes, hogy a horgászok jellemkutató hajlandósága a csukát messze kiemeli a többi hazai halfaj közül. A csuka *veszedelmes és falánk rabló, útonálló haramia, a vizek tigrise, krokodilpofájú szörnyeteg*. De »dicsérjük« ilyenképpen is: *alatomos, szemtelen, sanda, mohó, feneketlen bendőjű, telhetetlen*. Olykor *butának, maflának* tituláljuk. Esetleg megértő humorral tekintünk rá, mondván: az a *bumfordi*. Sőt előfordul, hogy őseitől örökölt tisztes nevét, a csukát is »*csukesz*«-re forgatjuk dévaj kedvünkben” (Vizek, halak, emberek. Bp., 1981. 61—2). VIGH kiválóan ismeri a „horgászlogikát”, elhihetjük tehát neki, hogy a horgász-szaklap olvasói — jóllehet nem tekintik „halnévnek” a kedveskedő vagy csúfolódó metaforát — pontosan értik az élményelbeszélések ilyen mondatait: „az egyesület vizén villantóval akasztotta meg a jól megtermett édesvízi krokodilt” (Magyar Horgász 1977/1: 18); „Feljön egy tizesforma krokodilpofájú, hogy néhány gonosz szájtátással ijesztgessen” (Horgász Kalauz 1990: 141); „A szép, fehérhasú vízitigris nagy ívből kivetette magát a vízből” (Horgász Kalauz '84: 42).

A hasonlóan metaforikus „elnevezésekben” bővelkedő horgász-elbeszélésekből, melyeknek többsége nyelvi humorral, iróniával-öniróniával enyhített dicsekvés, hősködő élményidézés, egyéb halfajokra is idézhetők ilyen nyelvi logikáról árulkodó kvázi-nevek: „Egyik horoggal kecsegtetem. Kis ütés a boton, bevágok, valamit fogtam. »Jaj, csak csőrös lenne«, mondja Géza. Az. [Azaz: ke-

csege]” (Szász Imre: Halakról és vadakról. Bp., 1980. 212); „Most cseppet sem ideges, gyönyörű, majd hétkilós ’egyenesfogút’ — így nevezi a süllőket — szakoltam neki” (Horgászok magazinja, 1992/1: 21); „Aztán jönnek a »gyíkok«, így gúnyolja Balázs az angolnákat” (Horgász kalendárium 1992: 137); „Nagyok is vannak? [...] Nagyok is! Kék farkúak!” (azaz — a szövegösszefüggésből kitetszően — süllők; Magyar Horgász 1981/1: 26 — l. ehhez a nyilván ugyanilyen jelentésű *kéksüllő* címszóban olvasható valószínűsítést); „...a Szelidi-tavon [...] akasztott meg egy síkostestű »kígyót« [azaz: angolnát]” (Magyar Horgász 1979/11: 6 — l. a *kígyóhal* címszót); „Beszokolom, olyan kettő körüli, de amnesztiát kap. A »szálkafőzelék« [azaz: balin] úgy eliramodik a kezemből, mintha itt sem lett volna” (Horgászok magazinja 1992/1: 20); „...szinte a lábam alatt jellegzetes veretéssel rabol a süllő. Önfeledten zabálják a sűrű felhőkben felfelé húzó ivadék »túhalakat«” (Horgász Kalendárium 1992: 168); „...elakadás helyett rögvest egy igazán remek 4,83 kg-os tuskéhátút [azaz: süllőt] sikerült kiparancsolnom” (Horgászkalauz 1994: 38); „...a kertben transzírozták fel a »vízi-malacot«, a 15 kiló körüli amurt” (Magyar Horgász 1977/3: 83).

A *domolykó*, a *bodorka*, a *snájder* halneveknek olyan, a horgásnyelvben általános becézői, mint a *domi*, *domcsi*, *bodri*, *sneci* nyilván komoly mérlegelés után minősültek vagy alakváltoztanak, vagy „népi névnek”. Lehetett volna persze azt is mérlegelni, hogy ezeket a becéző alakokat képzővel látta el és igeként is széltében használja a horgásnyelv, azaz: a laikus nyelvérzék halnévnek tekinti. „Néhány erős kirohanás után rövid kézitusával jó 80 dekás domit sikerült kivennem” (Horgász Kalauz ’85: 13); „Amilyen ügyességgel, leleményességgel Laci domizik, az fantasztikus” (Horgász kalendárium 1992: 171); „...ha szép időben jön az első bodri, úgy mondjuk, hogy itt a tavasz” (Horgász Kalauz ’86: 113); „A küsz (sneci, pisze, snejder stb.) az álló- és a folyóvizek felszín alatti tömeghala, a ragadozóhalak egyik legfőbb tápláléka” (Horgász Kalauz 1989: 87); „Közben megpróbáltam snecizni [...] Összejött vagy 20 db, meg néhány fürge, apró jaszko, a legcsodálatosabb csalihalak egyike” (Horgász Kalauz ’86: 55). Ha el is fogadom, hogy ezek a becéző alakok nem halnevek, az adatgyűjtés következetességét okkal-joggal kérem számon. Egyrészt nyelvi humorról árulkodó becéző név a horgászok által ugyancsak használt, de — úgy tűnik — még nem szótározott *jaszko* ’jászkeszeg’, *napsi* ’naphal’, *padró* ’paduc’, *bajsz* ’harcsa’ is. Pl.: „Hamar összeáll a kép: snecik, napsik (naphalak), paptetük (vágó durbincsok), néhány apró keszegféle...” (Horgász Kalauz 1989: 87); „...paduc ugyan még nem jelentkezett, de jött néhány karikakeszeg, meg egy jó feles domolykó. Ez is megteszi, mondtam, de hol vannak a padrók?” (Magyar Horgász 1982/1: 24); „Harcsakapások azonban nem mutatkoztak, a bajszik éhségstrájkba léptek” (Horgász kalendárium 1992: 124). Másrészt: a nyelvi humorról ugyanígy árulkodó, de nem rövidítésével-becézésével alkotott (s gyanítható, hogy csak alkalmilag- esetlegesen használatos!) ilyen „halnevek” mégiscsak önálló szócikkek: *asszonyijesztő*, *baszdmeghal*, *istenverte hal*, *komonista keszeg*, *sajtszopó*, *suszterpaduc*, *szuszogó*.

Aki nem a névtan kutatója, jobban teszi, ha meg sem kísérli eldönteni, hogy az elmondottak ismételt mérlegelése után az 510-nél vajon több avagy kevesebb az önálló szócikket érdemlő halnév. A példáim ugyanis nemcsak arra figyelmeztetnek, hogy akadnak indokolhatatlan szócikkek, jónéhányat viszont — a szerző logikáját elfogadva — hiányolhatunk. Lehet szigorúbban megrosztálni az adatokat, s az élő nyelv (természetesen: inkább a horgásnyelv, mint a népnyelv) névalkotásait is figyelembe véve szaporítani is lehet a szócikkeket — erre is, arra is ösztönözheti a következő „szakszótár” összeállítóját mindaz, amit eddig mondtam.

A bármennyire gondos mérlegelésnek is akkor van azonban értelme, ha figyelembe vesszük: a halnevek nem függetleníthetők a használatától mint társadalmi szükséglettől. Példáim arra is szerettek volna figyelmeztetni, hogy manapság a háromszázezer körüli sporthorgász (no meg a néhány száz hivatásos és a megbecsülhetetlen létszámú orvhalász) „használja” a halneveket. Hogy ez sok vagy kevés, a kutatói céltól is erősen befolyásolt nézőpont függvénye. A szerző szerint a halnevek összegyűjtésének indoka, hogy „a természetes vizekben űzött halászat, ez a régi foglalkozás is kihalóban van” — a horgászok (s az orvhalászok) halnévismerete tehát figyelmen

kívül hagyható. Helyes, hagyjuk figyelmen kívül, s induljunk ki a romantika talaján sarjadt „mesés vízivilágból”, melyhez a múlt század óta hozzákapcsolódik az „ahhoz képest folytonos a szegényedés, a pusztulás” prekonceptiója. Csakhogy: semmi sem bizonyítja a halnevek „valamikori”, a mostaninál sokkalta szélesebb körű elterjedtségét, variábilisabb használatát! Pontosabban: csak a szótárak és szójegyzékek megőrizte nagy mennyiségű halnévből s ezek még több alakváltozatából következtetünk a „gazdagságra”.

De „gazdagnak” minősíthető-e az olyan névanyag, mely egyszersmind a tévedések, pontatlanságok, logikátlanságok gyűjteménye? A szerző kutatásai egyik nehézségeként fogalmazta meg — és teljes joggal —, hogy „a halneveknél a fajtán belüli jelentésátvitel sokkal gyakoribb, mint egyéb élőlények elnevezéseinél”, illetve „egy-egy halfaj olykor több néven fordul elő”. Bizonyosan igaz van: a félreértésekhez, a „szakszerű leírás” elmaradásához jelentősen hozzájárult, hogy „a filológia ritkán társult megfelelő zoológiai ismeretekkel”. Egy-egy faj tucatnyi nevét, ugyanannak a névnek több fajra alkalmazását, más fajoknál a nevek és névváltozatok viszonylag kis számát azonban túlzás lenne teljességgel a gyűjtők rovására írni! Legalább meg kellett volna kísérelni, hogy közelítő magyarázatot keressen szerző egyes fajoknak az egész nyelvterületen egységes, más fajoknak párhuzamos névadására, illetve valamely faj — lehet persze, hogy alfaj, vagy színe, apró formai jellemzője, viselkedése, ívási ideje stb. miatt megkülönböztetett változat — feltűnően sok tájnyelvi, olykor más faj nevét „kölcsonzó” megjelölésére. Akár odáig is eljuthatna ez a közelítő magyarázat, hogy például a *csuka* feltűnően sok „névnek” azonosításához nem is kell komolyabb zoológiai tudás: a *Mátyás csuka* is, a *márciusi csuka* is, a *józsefi csuka* is, a *mezzei csuka* is, *mónár csuka* is 'Esox lucius'. Vannak viszont olyan fajok, melyeket a halászok is, a horgászok is „összetévesztenek”, azt pedig mégsem lehet félróni egy filológusnak, hogy nem vitt magával egyszerre több — mert egymással is vitatkozó — ichtyológust... Íme egy múlt századi s egy jelenkori példa az „összetévesztésre”. Danicska József mindszeinti öreghalász hosszú élete halásztapasztalatait összegző kéziratát, melynek függelékében az általa ismert halfajokat is felsorolta és röviden jellemezte, HERMAN OTTÓHOZ juttatták el bírálatra a Természettudományi Társulattól (az ő hagyatékából került azután a kézirat s a bírálat fogalmazványa a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába: EA 4289. ltsz.). HERMAN úgy találta, hogy „ichtyológiai elemei és leíró módszere nem felelnek meg a természetrajzi szak követelményeinek”. Íme a példái: „...a *Buczoról* azt mondja, hogy »*fehértésű hal*«, holott a *Buczo* = *Aspro* tehát éppen nem fehérhal; a »*Persli*«-ről azt mondja hogy »*cinglinek*« is nevezik, holott a *Persli* = *Barsling*, ez = *Barsch* tehát a világirodalom szerint is = *Perca fluviatilis*, vagyis a *Süger*, holott a *Czingli* olyannyira határozott forma, hogy maga Cuvier is *Aspro Zingelnek* nevezte el s e hal egész alkotásánál fogva se téveszthető össze a *Perca = Perslivel*”. A tudósnak bizonyosan igaz volt: az öreg halász nyilván nem ismerte „A magyar halászat könyvé”-t; ha ismerte volna — írja HERMAN — „megadta volna neki a módot arra, hogy a hal és a halászat tekintetében a társulat irányát számbavehesse”. Így azonban — ezt már én teszem hozzá — csupán „adatközlő” lehet, aki a szaktudóshoz képest téved: azt „tudja”, amit 1890 táján egy öreg tiszai halász tudhatott. A jelenkori példa esetében is megkérdendő: mihez képest „tévednek” az általuk kifogott keszegfélék nevén nevező horgászok: „Sokszor halljuk — még keszegezés közben is —, »dévért fogtam«. Nos, ezek a halak rendszerint a dévérhez hasonló, karika keszeg, másik nevén: ezüstös balin (*Blicca bjoerkna*)...” (Horgász Kalauz '86: 119).

Még feltűnőbbek lehetnek az ilyen „tévedések” — erre kockázat nélkül következtethetünk, jóllehet nem ismerhetem a valamikori gyűjtés körülményeit — ha a halnevek feljegyzői a halászat-horgászat rejtjelmeibe be nem avatott, csak a halfogyasztásban érdekelt személyektől (köztük az önellátás szándékával akár halat is fogó, nem csupán megvásároló parasztoktól) gyűjtötték adataikat. Mert — célszerű, ha ebből indulunk ki — a halnév-ismeret elsősorban is „társadalmi helyzet-, foglalkozás- (és ennek következtében természetismeret-)függő”: ki-ki annyi halnevet ismer, amennyire lehetősége és szüksége van. Akinek pedig nem kell nap mint nap számot adnia — mondjuk — a piacon vagy a halász-horgász közösségben megbízható halismeretéről, ha meg-

kérdezik, bizonytalankodik és alkalmi (esetleg egy szűk közösségben egyezményes, másutt azonban mást jelentő) neveket használ. Ez annyira banális igazság, hogy leírni is fölösleges, mégis úgy vélem: nem árt hangsúlyozni, hogy a „mesés vízivilágot” megtapasztalt eleinkre is ez volt a jellemző. Az ismert halnevek mennyisége (és a tudás „minősége”) — a történeti források tanulmányozása után bátran általánosítok — mindig is annak a függvénye volt, hogy ki-ki a haltermelés, az értékesítés és a fogyasztás egymással olykor összefüggő, máskor a társadalmi munkamegosztás értelmében szigorúan elhatárolt „szektorai” közül melyikben volt érdekelt. A halfogyasztónak — bár logikai, kellően megalapozott a következtetésem — sokkalta kevesebb halfajt kellett azonosítania, mint a halásznak. Hiszen a rokon fajoknak, például a keszegféléknek megközelítően azonos az „élvezeti értéke”, azonos konyhaműveleteket feltételez az elkészítésük stb. A halász viszont azt is számon tartotta, mert elemi érdeke volt, hogy mikor, milyen szerszámmal a legeredményesebb annak a fajnak, alfajnak a fogása, mely a piacon csak „keszeg” vagy „csuka”.

Az okkal-joggal a „halak tudósainak” vélt, bizonyosan a legtájékozottabb s „adatközlőnek” a legmegbízhatóbb főfoglalkozású halászok sem ismertek és neveztek meg persze annyi halfajt, amennyit a zoológia számon tart; annyit csupán, amennyire szükségük volt, amennyit érdemes volt megkülönböztetniük. Ha az a szükséglet éltetett egy-egy halnevet, hogy rámutassanak legvalószínűbb tartózkodási helyére, ivási idejére vagy kedvenc táplálékára, egyetlen halászközösség is számon tarthatta ugyanannak a — zoológiai értelemben — fajnak akár tucatnyi nevét. A halfajok mindegyikét viszont nem ismerték, mert ha kifogták is, csak a haltömeget szaporította, egyedenként nem volt értékesíthető. Jellemző ebből a szempontból Szeged talán legismertebb halászának, az 1930-as években önéletrajzot író Bitó Jánosnak öregkori zsörtölődésbe burkolt elszólása. Évtizedek múltán is neheztelt a milleniumi kiállítás rendezőire, amiért nem honorálták kitüntetéssel, amikor összegyűjtötte, önzetlenül vállalkozván és 500 forintot költvén a nagy munkára, a Tiszában található összes halfaj 4-4 példányát. Nemcsak a külön munkáért kifizetett munkabér, a speciális háló hangsúlyozása árulkodik róla, hogy előtte soha nem volt szüksége Bitónak az összes faj megkülönböztetésére. Ki is mondja: „akkor tudtam meg csak, én magam is, hogy 67 féle hal él a Tiszában” (Az én kiskirályságom. Szeged, 1993. 143).

Nyilván nem kell befejezésül újólal hangsúlyoznom: számomra azért volt fontos RÁCZ JÁNOS könyve, azért foglalkoztam vele szokatlan részletességgel, mert a magyar etnográfia és a nyelvtörténet száz éve már bizonyította, s éppen a halászatról őstörténeti érveket remélő jeles eleink munkássága révén, az egymás szavára figyelés, az egymást erősítő kutatói törekvések különösen eredményesek voltak. Ezt a „hagyományt” persze nem kötelező tisztelni; a maga szempontjából a szerzőnek is igaza van: valóban „mindössze egyetlen monográfia foglalkozott a halnevekkel, Beke Ödöné ezelőtt közel hetven évvel”. Igaza van, ha figyelmen kívül hagyjuk, ami amúgy tudható (vagy a publikációkból kikövetkeztethető) a halakról s a halászatról — de nem lexikológia. Én magam azzal igyekeztem bizonyítani ezeknek a kutatási hagyományoknak a tisztelétét, hogy továbbgondoltam, ami benne van s ami nincs benne, pedig benne lehetne a könyvben. Bevallhatom: önös érdekből. A nyelvtörténészekről várom (várjuk) a megbízható etimológiákat, ennek azonban — a szerző is ezt hangsúlyozza — alapfeltétele, hogy tisztázódjék: mit is tekinthetünk „halnévnek”, és miért annyira sok az ellentmondó, egymással nem egyeztethető jelentés, ha rokon nyelvi vagy nem rokon nyelvi halneveket keres — és talál — a nyelvtörténész. Meggyőződésem, hogy az élő nyelvnek — ha a köznyelvnek ma már csak a horgásnyelv lehet a kontrollja, hát annak — a gondos megfigyelése sokat segítene a tisztázásban. Arra mindenképpen figyelmeztetne, hogy az 510 (vagy annyi, amennyi) halnév nem lehet (nem lehetett) azonos fontosságú a természetes nyelvi helyzetben. Választ kellene adni (adnunk?) rá, hogy miért és miként hierarchizált a lexikológiailag számbavehető halnévanyag. Ennek, az egyszerű „szakszótárnál” mindenképpen fontosabb és időszerűbb feladatnak a változatlan megoldatlanságára — talán — figyelmeztethet egy etnográfus, ha a halászat kutatójaként egyet-mást megtudott a halakról is.